

SYNTAX / SKLADBA / SKLADNJA

Syntax je část gramatiky, která sleduje vztahy mezi lineárně uspořádanými jednotkami jazyka, tj. vztahy mezi slovy a jejich tvary, vztahy mezi slovními spojeními (syntagmaty), vztahy mezi větami v rámci souvětí a vztahy mezi větami na úrovni textu (diskurzu).

→ tři typy syntaktických jednotek: **slova** (riječi), **spojení slov/syntagmata** (spojeví riječi/sintagmemi) a **věty** (rečenice).

Paradigmatický aspekt syntaxe = výběr jednotek v závislosti na okolnostech mluvního aktu:

Susjed prodaje /je prodao; će prodati; bi prodao .../ kuću.

SLOVA / RIJEČI

V závislosti na tom, jaká je jejich funkce v syntagmatu, větě nebo textu, rozlišujeme:

- **autosémantická slova** nebo tvary slov (**samoznačne riječi** ili oblici)
- **syntémantická slova** nebo tvary slov (**suznačne riječi** ili oblici; nemohou být samy o sobě součástí slovního spojení nebo věty, nemohou fungovat jako větné členy)

Členy spojení slov = tagmémy (tagmemi)

Pokud je takový člen tvořen jedním autosémantikem → **syntetický tagmém**
naš susjed = syntagma o dvou syntetických tagmémech

Pokud je takový člen tvořen spojením autosémantika se syntémantikem → **analytický tagmém**

poglavlje u knjizi = syntagma o jednom syntetickém a jednom analytickém tagmému

Autosémantická slova: substantiva, adjektiva, číslovky, příslovce a plnovýznamová slovesa (mohou plnit funkci hlavních i vedlejších větných členů)

Syntémantická slova: předložky, spojky, částice a citoslovce (nemohou stát na pozici žádných větných členů)

Neplnovýznamová slovesa (Suznačni glagoli):

Pomocná (pomoční): *biti, htjeti*

Modální (modalni): *htjeti, morati, trebati, smjeti, moći*, ale v širším smyslu i *bojati se, željeti, imati, umjeti...*

Fázová (fazni): *početi, vršiti, nastaviti, završiti, prestati...* (inchoativa – durativa – terminativa)

Perifrázová (perifrazni): velké množství, součást verbonominálních spojení (*izraziti zahvalnost, voditi borbu, pričiniti štetu...*)

Mezi členy v syntagmatu existuje vztah nadřazenosti a podřazenosti (subordinace).

Hlavní (nadřazený) tagmém – glavni (jezgreni) tagmem

Závislý (podřazený) tagmém – zavisni tagmem

Formy spojení slov:

1. shoda, kongruence (sročnost, kongruencija)

shoda v rodu, pádu a čísle může být úplná (*mirno more, lijepa žena*) nebo částečná (*rijeka Ibar, grad Vinkovci*)

2. řízení, rekcce (upravljanje, rekcija)

hlavní tagmém řídí svými gramatickými vlastnostmi závislý tagmém, tj. předurčuje jeho tvar (*trgovati povrćem, graditi kuću, oči djeteta, pun snage*)

3. přimykání, adjunkce (pridruživanje)

spojení, v němž závislý tagmém nemá žádný gramatický tvar, není ohebný, takže se k hlavnímu přimyká svým významem nebo funkcí (*govoriti glasno, sposobnost preživjeti*)

VĚTA / REČENICA

Rečenica je osnovna strukturna jedinica u gramatičkoj organizaciji jezika kojom se izriče obavijest.

(Stjepko Težak – Stjepan Babić, Gramatika hrvatskoga jezika, s. 196).

Rečenice su uopćene, potencijalne jedinice, jedinice koje pretpostavljaju različite načine ostvarivanja u komunikaciji, koje su isključene iz konteksta ili iz govorne situacije.

(Josip Silić – Ivo Pranjković, Gramatika hrvatskoga jezika, s. 278).

Rečenica je najmanji dio diskurza koji i sam može biti diskurz.

(Mirko Peti, Hrvatska gramatika, s. 393).

Věta je slovní vyjádření určité myšlenky.

(Jiří Černý, Úvod do studia jazyka, s. 121).

Věta je elementární komunikativní jednotka textu, která je intonačně uzavřená a má svou obvyklou strukturu.

(František Čermák, Jazyk a jazykověda, s. 207).

Věta představuje ucelenou strukturu jak v aspektu výrazovém (formálně gramatickém), tak sémantickém. Organizačním centrem této struktury je predikát.

(František Daneš, Mluvnice češtiny III, s. 21).

Věta je abstraktně míněná, tj. v komunikační situaci nezakotvená, jazyková jednotka, již dominuje přísudek. Takto je pojem věta vymezen pojmy slovo (*plot*), sousloví (*živý plot*) a slovní spojení (*plot z tyček*).

(Petr Karlík, Příruční mluvnice češtiny, s. 369).

Věta je základní jednotka syntaktického plánu jazyka, který tvoří mluvnicky, významově, zvukově nebo graficky relativně uzavřený celek.

(Edvard Lotko, Slovník lingvistických termínů pro filology, s. 122).

Výpovědí rozumíme větu (věty) zakotvenou (pronesenou nebo napsanou) v nějaké konkrétní komunikační situaci. Lze také říci, že věta reálně existuje ve výpovědích, tj. že výpovědi jsou realizacemi věty v komunikačních situacích.

(Petr Karlík, Příruční mluvnice češtiny, s. 371).

Výpověď je konkrétní realizace abstraktního modelu věty (větného vzorce) v promluvě (parole).

(Edvard Lotko, Slovník lingvistických termínů pro filology, s. 124).

Iskaz je stvarna komunikativna jedinica, jedna od mogućih realizacija rečenice kao jezične jedinice.

(Josip Silić – Ivo Pranjković, Gramatika hrvatskoga jezika, s. 278).

VĚTA S NEVYJÁDŘENÝM PODMĚTEM (REČENICA S NEIZREČENIM/SKRIVENIM SUBJEKTOM)

Věta, ve které není vyjádřen podmět, přičemž z kontextu je subjekt patrný a často na něj není nutno poukazovat ani pomocí osobních zájmen.

Branio sam svoj kraj od dušmana. x Ja sam branio svoj kraj od dušmana.
/styl. přízn., důraz/ z kontextu je zřejmé, že subjektem je postava jménem Ilija.

Vynechává se především subjekt 1. a 2. osoby slovesa, který je výrazově nerealizován:

Odlazim. Dobro se držiš. Otišle ste.

Lze vynechat i subjekt ve 3. osobě, pokud predikát vyžaduje jako subjekt os. zájmeno určitého rodu:

Pokrila je lice rukama. /ona/ Čak ni deset zapovijedi božjih nisu znali. /oni/

VĚTA S NEVYJÁDŘENÝM SLOVESEM (NEOGLAGOLJENA/BEZGLAGOLSKA REČENICA)

Věta, ve které není vyjádřená slovesná část predikátu. Můžeme hovořit o elipse slovesa.

Grozna noć! (To je grozna noć!)
Čaj ili kavu? (Hoćete čaj ili kavu?)
Vatra! (Buknula je vatra!)

Vynechání predikátu oživuje text a zvyšuje tempo:

Luki o svemu tome ni riječi!

Naznačení slovesných kategorií může být provedeno pomocným slovesem:

Rodbina će rodbini i mimo zakon i mimo državu.

VĚTA S VYNECHANOU SPONOU NEBO ENKLITICKÝMI TVARÝ (REČENICA BEZ POMOČNOG GLAGOLA)

Stylisticky příznakové vyjádření, lidová bezprostřednost.

Što ćeš, mladost ludost. Bila dva brata.

Patří sem i typy, kdy ve větě zůstane pouze jmenná část:

Bezobrazluk! On! Mirna plovidba. Med.

JEDNOČLENNÁ VĚTA (BESUBJEKTNÁ/BEZLIČNÁ REČENICA)

Slovesný tvar nevyžaduje v syntaktické pozici subjekt v nominativu (*Trebalo bi otići u dvor*), nebo jej nelze jednoznačně určit (*Na Bikovskom Vrh^u bilo tiho i mirno*), anebo není znám (*Negdje tutnji*). Sloveso bývá obvykle ve tvaru 3. os. sg., neutr., akt. **Neosobní tvary sloves (bezlični glagoli)** jsou pak nositeli především jen predikačních kategorií (čas, způsob), nikoli shodových.

Nejčastěji jde o označení procesů a změn:

- atmosférických
- v tělesné a duševní sféře člověka
- uvnitř neživých objektů, apod.

Typy jednočlenných vět:

- **s logickým subjektem v pádovém tvaru (mimo Nom):**

Ljudima se više ne gine. Zima mi je.

- **s neosobním tvarem slovesa v predikátu:**

Danilo se. Mrači se.

- **se zvratně pasivním tvarem slovesa v predikátu:**

U polju se žanje i kosi. O tome se ne govori.

- **s neosobním tvarem sloves „biti“, „imati“, „htjeti“:**

Bit će bune. U uglovima ima dima.

- **s infinitivem se sponou ve 3.os.sg.:**

Ni žive duše nije čuti bilo.

- **s číslovkou nebo příslovcem míry jako jmennou částí predikátu:**

Devetnaest mi je godina. Bilo je tu začudo puno oružanih ljudi.

- **se slovesem „biti“ jako existenciálním predikátem:**

Ljeto je. Bila je već kasna jesen 1949. godine.

- **s citoslovcem jako predikátem:**

Evo me na uglu ulice.

VĚTY PODLE MODÁLNÍ PLATNOSTI (REČENICE PO PRIOPĆAJNOJ SVRSI)

Podle toho, co chceme větou vyjádřit (tj. účel mluvního aktu), rozlišujeme věty:

- **OZNAMOVACÍ/DEKLARATIVNÍ, ENUNCIAČNÍ (IZJAVNE REČENICE)**

Oznamujeme, že něco je, nebo není, sdělujeme informaci. Na konci oznamovací věty se píše *tečka (točka)*.

- **TÁZACÍ/INTEROGATIVNÍ (UPITNE REČENICE →**
→ *a-otázky /da-ne pitanja/ = zjišťovací, k-otázky = doplňovací)*

Ptáme se na informaci, chceme se ujistit o platnosti informace. Na konci tázací věty se píše *otazník (upitnik)*. Využívá se tázacích částic *li, zar, da*, ale také příslovčí a zájmen (*tko, što, čemu, koliko, kad, zašto* aj.).

- **VÝZVOVÉ (POTICAJNE REČENICE):**
 - **ROZKAZOVACÍ/IMPERATIVNÍ (ZAPOVJEDNE REČENICE)**
 - **PŘACÍ/DESIDERATIVNÍ (ŽELJNE REČENICE)**

Vyzýváme někoho konkrétního, aby (ne)vykonal to, co označuje predikát; vyjadřujeme obecné přání, aby se (ne)uskutečnilo to, co označuje predikát. Na konci výzvolací věty se obvykle píše *vykřičník (usključnik)*. U rozkazovacích vět se často užívá vokativních tvarů (*Ivane, dođi ovamo!*) nebo citoslovcí (*Hej, vrati se!*), u prácích se využívá prácích částic (*Neka bude svijetlo!*).

- **ZVOLACÍ/EXKLAMATIVNÍ (USKLIČNE REČENICE)**

Větou zvolací vyjadřujeme zvýšenou emocionální intenzitu nebo důraz; zvolací věta může být svým charakterem i oznamovací (*Baš je divan ovaj naš narod!*) nebo tázací (*Zar će on meni zapovijedati?!*). Na konci zvolacích vět se píše *vykřičník* nebo *kombinace vykřičníku a otazníku*.

Podle toho, zda větou vyjadřujeme, že něco je, anebo není, rozlišujeme věty **KLADNÉ** a **ZÁPORNÉ (JESNE i NIJEČNE)**.

Jednostavna/prosta rečenica – holá věta (pouze subjekt a predikát).

Neproširena rečenica – holá věta pouze s příslovečným určením.

Proširena rečenica – rozvitá věta (subjekt i/nebo predikát obsahují rozvíjející větné členy).

SPOJOVÁNÍ VĚT V SOUVĚTÍ (SLOŽENE REČENICE)

Spojení dvou nebo více jednoduchých vět do jednoho syntaktického celku – **souvětí = složena rečenica**. Věty, které jsou takto spojeny, nazývají se **klauze** (surečenice).

Parataktické (koordinální) spojení → souřadné souvětí (nezavisno složena rečenica);

Hypotaktické (subordinační) spojení → podřadné souvětí (zavisno složena rečenica).

- spojování pomocí spojovacích výrazů, především spojek (syndetické) – **sindetske, vezničke (ne)zavisno složena rečenice (explicitna koordinacija i subordinacija);**
- spojování bez pomoci spojovacích výrazů (asyndetické) – **asindetske, bezvezničke (ne)zavisno složena rečenice (implicitna koordinacija i subordinacija).**

SOUŘADNÉ SOUVĚTÍ (NEZAVISNO SLOŽENA REČENICA)

Spojení vět je rovnoprávné, věty jsou navzájem syntakticky i obsahově nezávislé, jedna z vět není do jiné začleněna jako její větný člen. Je však mezi nimi jistý poměr, a to:

a) slučovací (sastavne /kopulativne/ n. s. rečenice)

Obsahy obou vět vykazují něco společného, posloupnost, následnost, apod. Sémantický vztah – od obecného postavení dvou obsahů vedle sebe až po vztahy příčinně-následkové (kauzální; uzročno-posljedične). A i B jsou pravda, navíc vykazují jistou sounáležitost.

Spojky: **i** (prosté slučování, ale i posloupnost, následnost), **ni, niti** (negace obsahu), **pa/k/, te** (posloupnost)

Noć je mirna i lipe mirišu.

Zatvorio sam prozor, te se nanovo vratio u krevet.

Kruha neću jesti ni vina neću piti.

b) vylučovací nebo též alternativní (rastavne /disjunktivne/ n. s. rečenice)

Platit můžou obě věty, avšak ne současně. Buď platí obsah jedné, nebo druhé věty.

Spojka: **ili**

Pišite nam ili se javite telefonom.

Radio, ne radio – isto ti se piše. /asyndet./

c) odporovací (suprotne /adverzativne/ n. s. rečenice)

Obsahy takto spojených vět si vzájemně odporují, vyjadřují nějaký kontrast. Vždy bývají takto spojené jen dvě věty. A i B jsou pravda, ale B je v rozporu, nesouladu s A.

Spojky: *a, ali, već, nego, no*

Vi ste se javili, a mi nismo.

Brat studira pravo, sestra medicinu. /asyndet./

d) stupňovací (gradacijske n. s. rečenice)

Druhá věta převyšuje obvyklou míru očekávání, danou větou první.

Jedná se o specifický typ odporovacího souvětí – tzv. **gradační souvětí (gradacijske rečenice)**.

Korelativní (dvojitě) spojky: *ne samo – nego i, ne samo – već i*, nekorelativní *a kamoli, a nekmoli*.

Lijepa je i danas, a kamoli u mladosti!

Pozn.: v HG jsou zařazeny mezi *slučovaci*, neboť poměr mezi nimi fakticky není odporovací, avšak podílejí se na nich spojky typické pro odpor. souv., proto v GHJ Siliće a Pranjkoviće jsou mezi odporovacími.

Pokud jde o typ souvětí, *Hrvatska gramatika* uvádí ještě **isključne (izuzetne)** rečenice („výjimečné“), **zaključne** rečenice (následkové) a **objasnidbene** rečenice („vysvětlující“);

e) Isključne rečenice – z obsahu věty A se vyjímá část, obsažená ve větě B:

Sve šuti, samo netko prekida taj svečani mir.

Spojky: *samo, jedino, tek, tek što, osim što...*

f) Zaključne rečenice – z obsahu věty A logicky vyplývá obsah věty B:

Osjetio sam da počinje ozbiljna predstava, stoga sam i dalje šutio.

Spojky: *stoga, zato, dakle, pa*

g) Objasnidbene rečenice – pomocí obsahu věty A se vysvětluje obsah věty B:

Lako je natjerati žabu u vodu, jer ona i sama skače.

Spojky: *jer, ta*

PODŘADNÉ SOUVĚTÍ (ZAVISNO SLOŽENA REČENICA)

Jedna klauze je část gramatické struktury jiné klauze. Věta, v jejíž gramatické struktuře se nachází jiná věta, se nazývá **hlavní** (glavna); věta, která je součástí gramatické struktury jiné věty, se nazývá **vedlejší** (zavisna). Vztah mezi nimi je subordinační.

Vedlejší věta se může do struktury věty hlavní zapojovat **jako její větný člen**, tj. má funkci predikátu, subjektu, objektu, příslovečného určení nebo atributu. Pak rozlišujeme:

- VV **přísudkové** (predikatne)
- VV **podmětné** (subjektne)
- VV **předmětné** (objektne)
- VV **příslovečné** (priložne, adverbijalne)
- VV **přívlastkové** (atributne)

Můžeme je ale také vnímat z hlediska jejich **významové platnosti**, pak rozlišujeme:

- VV **oznamovací** (izrične)
- VV **tázací** (zavisnoupitne)
- VV **vztažné/relativní** (odnosne, relativne)

U VV **adverbiálních** z hlediska **sémantického** rozlišujeme:

- VV **místní** (mjesne, lokalne)
- VV **časové** (vremenske, temporalne)
- VV **způsobové** (načinske, modalne)
- VV **srovnávací** (usporedne, komparativne)
- VV **příčinné** (uzročne, kauzalne)
- VV **následkové** (posljedične, konsekutivne)
- VV **účelové** (namjerne, finalne)
- VV **podmínkové** (pogodbene ili uvjetne, kondicionalne)
- VV **přípustkové** (dopusne, koncesivne)

Kombinací syntaktického a sémantického hlediska pak dostaneme tyto typy vedlejších vět:

/viz tabulka/

Složitá souvětí (višečlane rečenice)

Na jedné HV může záviset více VV:

Mislili smo // *da će se napokon smiriti, / da nas neće više ometati i / da će se stanje popraviti.*

Pokud je VV zároveň HV pro jinou VV – **višestrukosložena rečenica**:

Tvrđi // *da su mu rekli* // *kako će opet sve biti po starom.*

Pokud je ve struktuře více HV i více VV – **mnogostrukosložena rečenica**:

Uto vidje ona // *kako k njoj ide neko ubogo djevojče, // na njemu samo izderana rubina, / a rame pomodriilo od studeni* // *jer joj se rukav iskinuo.*

VSUVKA, PARENTEZE (UMETNUTA REČENICA)

Jde o typ věty, který je přidán do struktury jiné věty jako její doplnění, poznámka, kterou mluvčí nebo pisatel obvykle vysvětluje nějaký svůj osobní postoj nebo dodatečně vysvětluje obsah výpovědi.

Parat.: *A kako, **molim vas**, mi drugi možemo razgovarati tako s drvećem kao vi.*

Hypot.: *Primjer, **kao što je poznato**, djeluje neodoljivo.*

Ve funkci vsuvky často ojedinělé výrazy jako *dakako, naravno, jasno, vjerojatno, bez sumnje, neosporno, svakako, uistinu, tako reći, na žalost* apod.

Vsuvka bývá oddělena čárkami (zarež), pomlčkami (crtá) nebo bývá umístěna v závorce (zagrada):

*Primjer, **kao što je poznato**, djeluje neodoljivo.*

*To ne donosi – **velí** – nikakve koristi.*

*U većini slučajeva (**budimo iskreni!**) bližnjega smatramo glupljim od sebe.*